

GYVIEJI ARCHYVAI

Varėnos kultūros centro parodų salėje atidaryta senųjų fotografijų paroda „Senajai Varėnai – 600“

„Istorikai jau neabejoja, kad Varėnos žemėje XV a. buvo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto dvaras ir pilis, kurioje jis su savo dvariniais praleisdavo daug laiko ne tik medžiodamas savo malonumui, bet ir kariuomenės aprovizacijos tikslais. Varėnos dvare Vytautas parašė nemažai laišku įvairių valstybių vadovams. Pirmasis jų rašytas 1413 m. sausio 13 d. Laiške Ordino magistrui pažymima, kad jis rašytas „naujamame medžioklės dvare, vadinamame Varėna, greta Merkio upės“ („Varėna istorijos kelyje“, Vilnius, 2002, p. 9).

Varėnos rajono savivaldybės viešosios bibliotekos darbuotojai kreipėsi į gyventojus, prašydami paskolinti senųjų miestelio nuotraukų. Surinko 370 fotografijų, jas nuskenavo, aprašė, o pačias įdomiausias, kokybiškiausias ir informatyviausias atrinko šiai parodai. Seniausioji nuotrauka siekia 1911 metus.

Habil. dr., profesorius, M. Romerio universiteto Teisės fakulteto Civilinio proceso katedros vedėjas, Senosios Varėnos 600 metų jubiliejinio renginių organizacinio komiteto narys Stasys Vėlyvis sakė, kad paroda jam, kilusiam iš Senosios Varėnos, yra labai brangi. Iš nuotraukų galima nuspėti miestelio istorijos paskutinįjį šimtmetį, o visai 600 metų istorijai atskleisti reikalingi ir kiti

dokumentai. Jam patys brangiausi vaizdai: neišlikę Šaulių namai, tiltai per Merkį, Varėnė, „Dainavos“ sanatorija, bažnyčios, kapų žuvusiems už Lietuvą tvarkymas, paminklai „Žuvusiems dėl tėvynės 1919-1920 m.“ ir „Lietuvos nepriklausomybės paminėjimas 1918-1928“, mokykla, mokytojai, mokiniai, jų apranga, ori laikysena, žvilgsniai. Prisiminė senuosius varėnius buvus aukštos moralės, gerbusius už savo įsitikinimus žuvusiems, juk šalia karių, paguldžiusių galvas už Lietuvą, ilsisi ir lenkų, ir rusų kariai. Nuoširdžiai dėkojo Varėnos viešosios bibliotekos darbuotojams už idėją, darbą ir, svarbiausia, už didelį norą parengti ekspoziciją. Laimai Vilbikienei, Senosios Varėnos 600 metų jubiliejinio renginių organizacinio komiteto pirmininkei, mieliausios dabartinės Andriaus Rylišio gatvės, joje vykstančių darbų nuotraukos, nes nuo vaikystės kasdien ja vaikščiojo, taip pat mokyklos gyvenimo akimirkos. Vaidas Čenys, 25 metus dėstantis istoriją A. Rylišio vidurinėje mokykloje, trumpai apžvelgė Senosios Varėnos istoriją, minėjo primirštus žmones, garsinusius šį kraštą. Miestelio istorija labai turtinga, išlikę daug senųjų istorinių pastatų, unikalaus parko Glūke detalių, todėl, jo manymu, viską su tvarkius, vietovė taptų itin patraukli turistams. Juk to-

kioje mažoje teritorijoje yra net ketverios kapinės: lietuvių, rusų, žydų ir vokiečių. Varėnos savivaldybės mero pavaduotojas Alvydas Vaidišas atkreipė lankytojų dėmesį į žmonių, užfiksuotų nuotraukose, veidus, kaip jie susikaupę, sukoncentravę žvilgsnį į objektyvą, aiškiai matyti, kad pozuoja. Gal tai ir sukelia juoką, bet tik taip nuotraukų herojai išliko apžvelgti iš veidų, o ne iš aprangos ar kitokių detalių. Apgailestavo, kad, pasibaigus jubiliejiniam renginiams, nuotraukos suguls į archyvą, todėl siūlė pagalvoti apie albumo leidimą. Gražina Jaronienė, Senosios Varėnos gyventoja, sakė, negalvojusi, kad kada nors

susidomės miestelio istorija. Jai teko slaugyti moterį, dirbusią virėja sanatorijoje, tada ir susidomėjo gydytoju Albinu Grigaičiu (iki šiol bendrauja su jo šeimos nariais), vėliau „atrado“ Balį Gražulį, po truputį sukaupė nemažą vertingų nuotraukų albumą, kurį paskolino parodos organizatoriams. Viešosios bibliotekos direktorius Eitaras Kazimieras Krupovičius kvietė ir toliau rinkti nuotraukas, skolinti bibliotekai, nes ateity jos visos bus įdėtos į bibliotekos interneto svetainę, o miestelio 1000-mečiui bus sukaupias tūkstančių nuotraukų archyvas, įteikė padėkas gyventojams, padėjusiems organizuoti jubiliejinę parodą.

Muzikinius kūrinius atliko šeimos duetas Elvyra Sinkevičienė ir Vita Sinkevičiūtė. Visi dainavo Vytauto Kernagio dainą „Mūsų dienoms kaip šventė“ (žodžiai Salomėjos Nėries). Renginį vedė Varėnos kultūros centro darbuotoja Vaida Naruševičiūtė.

Bibliotekos darbuotojai už paskolintas nuotraukas dėkoja: Gražinai Jaronienei, Gintarui Jaroniui, Genei Akstinienei, Daivai Armonienei, Marytei Česokienei, Pranciškui Čiviliui, Irenai Gabriūnienei, Rūtai Gražulytei, Magdalenai Jonavičiūnei, Juozui Kamaraskui, Mindaugui Kazilioniui, Anelei Kneziaus-

kienei, Algimantui ir Apolonijai Kumpoms, Eugenijai Peikšteniui, Onai Miškinienei, Onai Mockevičiūnei, Giedriui Navioniui, Palevičių šeimai, Danutei Petrauskenei, Petru Peckarskui, Stasei Pigagienei, Onai Skamarakienei, Irenai Valickienei, Violetai Valūnienei, Elvyrai Veličkienai, Stasiui Vėlyviui, Laimai Vilbikienei.

Paroda veiks Varėnos kultūros centro parodų salėje (J. Basanavičiaus g. 17) iki birželio 20 d. Birželio 23 d. – Senosios Varėnos bažnyčios kieme.

Daiva ARMONIENĖ
Varėnos viešosios bibliotekos metodininkė

Pareiga Dievui ir Tėvynei

Lenkų okupacija, užsitęsusi iki sovietų okupacijos, kankino ne tik Vilniaus kraštą, bet ir savivaldą paskelbusią Perloją. Ir perlojiškiai nesitaikstė su tokia padėtimi. Po 1923 m. Tautų Sąjungos patvirtinta neutralioji linija, demarkacijos linija, ėjo Merkio upe, dalijo Perloją. Žmonės nepriėmė tokio padalijimo ir įvairiais būdais jam priešinosi

Perloja – Lietuvos dalis, jei kenčia jos sostinė, vargsta ir tauta. Pradžia buvo Vilnius, jis tarsi plėšomas ėjo iš rankų į rankas, tarsi 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Tarybos atkurta nepriklausomybė pažadino išbadėjusius žvėris. Jau 1919 m. pradžioje Vilnių užgrobė Raudonoji armija, netrukus, balandžio mėn., – lenkai. O jau tų pačių metų liepą Lenkijos raitelių eskadronas įjojo ir į Perloją. Buvo suimtas Perlojos Respublikos prezidentas Jonas Česnulevičius, Vincas Baublys ir Jonas Stoškus. Jie nugabenti į Lukiškių kalėjimą, iš kur po trijų mėnesių už išpirką paleisti.

1920 m. buvo pasirašyta Lietuvos ir Lenkijos, vadinamoji Suvalkų, sutartis paliekant Vilnių Lietuvai, tačiau tai lenkams tapo tik priedanga lengvesnei okupacijai. Visos šios negandos veikė ties konflikto riba atsidūrusias gyvenvietes. Perloja buvo okupuota ir patyrė visas okupanto vadovavimo priemones – smurtą, plėšimus, duoklės reikalavimus.

Perlojiškiai priešinosi, vi-

rė kovos, bet šįkart norisi pasakoti tiesioginę patirtį turėjusių žmonių prisiminimus iš lenkų okupacijos, trukusios iki 1939 metų.

Vieno iš Perlojos savivaldos komiteto narių Miko Stoškaus dukra Antanina Stoškutė-Baublienė prisimena, kaip vaikystėje kartu su tėvais nešė informaciją Lietuvai. Tolimi laikai pamažu iškyla pasakojančiosios atmintyje.

Mikas ir Malvina Stoškai gyveno okupuotoje Perlojos dalyje, „po lenkais“, Anošalyje, o dauguma giminių, bažnyčia – šioj Merkio pusėj. Tad lankydami gimines ar sekmadienį eidami į bažnyčią, kaip ir daugelis, turėdavo pereiti tiltą, ant kurio būdavo lenkų ir lietuvių pasieniečiai. Buvo įrengti patikros postai vienoje ir kitoje tilto pusėje. Žinoma, lietuviai rasdavo galimybę kirsti sieną ir neoficialiu keliu, nes vietiniai žinojo visas brastas, mokojo išvengti sargybinių, tačiau ne visada pasisekdavo.

Baublienės pasakojimu, jai tada ėjo tik dvylikieji me-

tu, kaip ir kiekvieną sekmadienį jų šeima tradiciškai išsiruošė į bažnyčią ir tuo pačiu norėjo atlikti pareigą – tik Dievui, bet ir Tėvynei – perduoti informaciją apie lenkų pusėje vykstančius dalykus. „Gi buvau dar visai vaikas, tai ne ką susgaudiau, ką tį aš nešu“, – prisimena A. Baublienė.

Antosėlės mama, matyt, manė, kad vaiko taip labai jau netikrins, o ir ne kartą toks planas buvo pavykęs: prie mergaitės sijono juosmens pritvirtino popieriuose surašytą informaciją ir ėjo per tiltą. Kai jau atrodė, kad sėkmingai pasieks Lietuvos pusę, lenkai nuo kitų žmonių atskyrė jų šeimą ir nuvarė į patikros postą. „Macyc, kas užvedė. Tėp tai nebūdavo tos lenkės, katroj krecia, o tūdzien mani vienų iš pirmucinių, iš pac ryto krėtė. Macyc, žinojo, kad aisiu ir nešiu. Ir rado. Ot, kad nusgandau“, – prisimena Antanina Stoškutė-Baublienė. – Prismenu cik tų tardytojų – tokis dzidelys, juodu koscimu ir rankon ropnykų turi. Tai kap užsimos, aš cik susvynio-

ju. Ale negaliu sakyc, nemušė, cik gūdzino.“

Radę popierius, visus tris šeimos narius išvežė į Vilnių, į kalėjimą. „Tai kad buvo vos pora savaitių an dzvyliktu, gi vaikas, kokia tį aš nuskaltėlė, ale visciek uždarė pusei metų Lukiškėsna. Gerai, kad su mamyti. Tėvulį tai atskyrė“, – pasakoja A. Baublienė.

Perlojoj, Lietuvos pusėj, A. Baublienės pasakojimu, žinias nešdavo pas Julijų Svirską. Jo namuose buvo įsikūrusi Lietuvos pasienio policija. Mikas Stoškus, kaip buvęs Perlojos savivaldos komiteto narys, ir buvo vienas iš pagrindinių organizatorių rinkti žinias apie įvykius lenkų okupuotoje Perlojos dalyje. Juk sodyba buvo ten, todėl kasdienis stebėjimas per daug neturėjo kelti įtarimų. Turėjo būti atkaišiamas dėmesys į mažiausią lenkų kariuomenės dalinių judėjimą, reikalavimus ir kt. Tačiau ir lenkai buvo surezgę nemažą informatorių tinklą, kuris, matyt, ir įdavė Stoškus, kad teikia žinias Lietuvai.

Apie šią situaciją savo atsiminimuose pasakoja ir Pet-

ras Česnulis, kuris po Antrojo pasaulinio karo pasitraukė į Vakarų ir apsigyveno Kanadoje. Jis kilęs iš Lavyso, anksčiau priklausiusio Perlojos parapijai. Užėjus lenkams, atsidūrė okupuotoje zonoje. Jis taip pat savo prisiminimų knygoje pasakoja, kaip „Žiūrų ir Traiškių kaimai nuo jų (lenkų – aut. past.) užpuldinėjimų daugiausia nukentėdavo, nes nuo Marcinkonių iki Lavyso kaimo buvo 10 km., o iki Žiūrų ir Traiškių 7 km. tebuvo. Kartais uniformuoti, kartais civiliais drabužiais, persirengę, užpuldavo kaimus, o iki šie prisišaukdavo Perloją, esančią už 8 km, tai lenkai pabėgdavo. Ne kartą žiūriškiai ir trakiškiai ir per mūsų kaimą bėgo į Perloją pagalbos. Dauguma vyrų iš apylinkės bėgo į Perloją; ir lenkai jų bijodavo.“

Savo atsiminimų knygoje „Nužmogintieji“ P. Česnulis rašo: „Tuo metu, kai Piorunovskis tardė mane Varšuvoj, mano tėviškėj tebuvo suminti tik Mikas Stoškus, Miko Stoškaus žmona ir mažametė jų dvylikos metų dukrelė. Jie visį gyveno Perlojoj, Lenkijos pusėj.“ Išties operatyviai lenkai perduodavo informaciją, nes, anot P. Česnullo, „pirmas klausimas buvo, ar aš pažįstu Miką Stoškų iš Perlojos. Atsakiau, kad pažįstu.“ Jis taip pat pasakoja, jog visi, gyvenantys Len-

kijos pusėj, slapta pereidavo sieną.“ Lengvino situaciją tai, kad visada galėdavo pasiaiškinti, mat: „Mano sesuo Mikalė buvo ištekejusi ir gyveno prie plento Perlojoj. Aš dažnai pas ją nubėgdavau.“

Lenkai išties nenuolaidžiavo ir griežtai baudė neklusniusiosius. Sulaikytuosius Stoškus ilgai tardė, po pusės metų Malviną Stoškienę su dukrele Antosėle išleido namo, o Miką Stoškų apkaustė grandinėmis ir daugybę kilometrų pėsčiomis su kitais neklusniaisiais varė į Lenkiją.

„Palaisc tai palaido, ale per Perloją nesekė aic, reikė ciesiai Anošalin, – prisimena A. Baublienė. – Tėvulis dar penkeris metus buvo kankinamas, kolei vokiečys užėjo, iki pacies karo. Tai kap grįžo, porino, kap juos tį mūcino, jei dar ilgiau, tai gal būt neištūrėjis. Sakė, kad ir labai jau juos tį mušė.“

Šiandien daugybė tų atsiminimų skamba kaip tolimos šalies pasakas. Paprasti žmonės – be didelių mokslų, o vertybių skalė buvo tokia aiški, gyvenimu paliudijama. Ir taip norisi Lietuvos dainiaus poeto Bernardo Brazdžionio žodžiais sakyti: „Vergui laisvės bus kalėjimas tamsus, ir kalėjime kas laisvas laisvės žais.“

Marija LŪŽYTĖ